

Emlékirat Mátyás király 1488-iki glogauai hadjáratáról.

A szóban levő emlékirat az egykorú Giovanni Garzoni jeles bolognai történétírónak *Johannis Garzonis ad Matthiam Pannoniae Regem de bello ab eo cum Johanne Sagona feliciter gesto libellus* című műve, mely a bolognai Kir. Egyetemi Könyvtár „Ms. 753.” jelzetű kódexéből ezúttal kerül első ízben kiadásra.

Giovanni Garzoni nevét a hazai irodalomban eddig csak Mátyás királyról tartott emlékbeszéde¹ jelzi, alakját azonban teljes homály fedi, s azt sem tudták, hol hangzott el emlékbeszéde, s kik voltak azok a fejedelmi személyiségek, kiket benne aposztrofál. Nem lesz érdektelen tehát a bolognai emlékirat ismertetése kapcsán egyet-mást elmondani a szerzőről, kinek munkássága egy új fejezetet nyit az olasz-magyar szellemi kapcsolatok történetében.

Garzoni² 1419-ben született Bolognában, hol atyja, Bernardo, mint jóhírű orvosprofesszor működött. A tehetséges ifjú eleinte humanista tanulmányokat folytatott szülővárosa egyetemén, s főképen a szónoklat és költészet irányában árult el tehetséget. Közben atyja V. Miklós pápa udvari orvosa lett, minek következtében Giovanni is Rómába került, hol Lorenzo Valla iskolájában, kit négy évig hallgatott, folytatta klasszikus studiumait, s szert tett arra a színpompás latin stílusra, mely valamennyi munkáját jellemzi. Atyja halála után, 1454-ben visszatért Bolognába, s mint

¹ V. ö. *Emerico Várady*, *La letteratura italiana e la sua influenza in Ungheria*. Roma 1934, I. k. 111. l.

² Garzoni életét először *F. Vincenzo Domenico Fassini O. P.* írta meg 1761-ben, akinek „*Ioannis Garzonis Bononiensis selectae epistulae nunc primum e ms. codice bibliothecae S. Dominici erutae et auctoris vita*” c. kiadatlan munkáját a Vatikáni Könyvtár „Lat. 10686.” számú kódexe (v. ö. *M. Vatasso* et *H. Carusi*, *Codices Vaticani Latini* 10501—10.700, Romae 1920, p. 659.) őrzi. E munka bevezetéséből tette közzé ugyanezen szerző, *Dionisius Sandelli* álnév alatt Garzoni életrajzát: „*De vita et scriptis Ioannis Garzonis Bononiensis Commentarius Dionisii Sandelli, praemissus epistularum selectarum eiusdem Garzonis Collectioni quas anno 1765 cum praefatione Auctor ipse Commentarii edere cogitaverat*” (Brixiae 1781). A ma már bibliografiai ritkaság számba menő munkán alapul az az életrajz, mely *Giovanni Fantuzzi*, *Notizie degli Scrittori Bolognesi* (Bologna 1784.) c. művében (IV. k. 78—100. l.) olvasható. Azóta *Lodovico Frati*, *La prigionia di Re Enzo in Bologna* (Bologna 1902.) c. munkája függelékében elevenítette fel emlékét.

meglett ember nem habozott Codro Urceo tanítványainak sorába állani, sőt 38 éves korában az orvosi tudományokra adta fejét, melyekből 1466-ban doktorátust is szerzett. Ezzel megélhetésének biztos alapot nyújtván, Peregrino Zambecari leányával, Giovannával házasságra lépett, s orvosi gyakorlatot kezdett. Nagy képzettsége és fényes tehetsége a magánélet szűk köréből csakhamar a közélet terére vonta, s a városi szenátus bizalmából magas tisztéseket nyert; mint ilyen, nyilvános szónoklataival sikerült kivívni magának a társadalom legszélesebb köreinek közkedveltségét. A legszebb elismerés azonban az egvetem részéről érte, mely 1466-ban tanárának hívta meg. Eleinte filozófiai előadásokat tartott, majd az orvostudományokat tanította, nagyszámú tanítványainak érdeklődése közepette, akiknek soraiban oly fényes nevek tündöklenek, mint Girolamo Savonarola, Johann Blankelfeld, a lipcei Erasmus Stern (Stella), stb. Mint udvari orvos élvezte Giovanni II. Bentivoglio bolognai uralkodó herceg bizalmát, de egyformán örvendett a Malatesták, az urbinói és a szász hercegek barátságának is. Itália legkiválóbb írói ambicionálták a vele való összeköttetést, így Pomponius Laetus, Angelo Poliziano, az öregebb Guarino és Beroaldo, Leandro Alberti, Giovanni Batt. Pio, Matteo Bosso, Giacomo Croci, Bartolomeo Chislardi, Domenico Fosco, Vincenzo Blandelli és még sokan mások, akikkel élénk levelezésben állott. Bokros teendői mellett nagy irodalmi munkásságot fejtett ki, mely főleg széles érdeklődési körről, általános műveltségről, fejlett történeti érzékről, s mindennekfelett a klaszszikus latin nyelv bámulatos könnyed kezeléséről tesznek figyelemreméltó tanúságot. Munkás életének orvosi hivatása gyakorlása közben szerzett ragályos betegség, mely 1505-ben tizedelte meg Bologna lakosságát, vetett végett 86 éves korában. Teteme szülővárosában a S. Domenico egyházban várja a feltámadást.

Nem itt a helye, hogy ismertessük túlnyomó részben kéziratban maradt irodalmi munkáit, melyeket jelenleg a bolognai Kir. Egyetemi Könyvtár őriz, legfeljebb csak röviden utalhatunk Muratori gyűjteményéből ismeretes Bologna történetéről írt munkájára, melyről ma is elismeréssel írnak a szakemberek.³ Annál inkább szólnunk kell Garzoni magyar vonatkozású írásairól, melyek kora magyar viszonyainak alapos ismeretére vallanak. Életkörülményei — sajnos — nem szolgálnak semmi támpontot arra nézve, vajjon járt-e Garzoni Magyarországon, mely iránt — úgy látszik — magyar tanítványai és barátai keltették fel lelkesedését. Mint izzig-vérig humanista, elragadtatással csüngött Mátyás király alakján, akinek uralkodása eseményeit megírni szándékozott. Legalább is ezt ígérte szóban levő emlékiratában,⁴ melyben e szerint a tervezett nagy munkának egy fejezetét kellene látnunk. Szándékával azonban elkésett, mert alig másfél év múlva. 1490 tavaszán meghalt a király, s így Garzoni terve sem került kivitelre.

³ V. ö. *Albano Sorbelli*, *Historia di Bologna di Cherubino Ghirardacci*, parte III. (Bologna 1953.) T. I. Bev. III. l. 1. jegyz.

⁴ Cod. Ms. 755., f. 188. v: „... Quod si libellum ipsium Tibi jucundum esse cognovero, majori cum fiducia caeteras res bellicas tuas, quibus immortalitatem adeptus es, in historiam conferam.“

De kegyeletét nem mulasztotta el leróni a már említett emlékszeddél,⁵ melyet kétségkívül Giovanni II. Bentivoglio uralkodó herceg és családja jelenlétében mondott el azon a gyászünnepélyen, melyet Bologna városa rendezett Mátyás emlékére. Rokon-szenvének őszinteségére vall, hogy a nagy király halálával sem halványult el érdeklődése a törököktől fenyegetett Magyarország iránt, amint ezt ama dicsbeszédéből⁶ is láthatjuk, melyet II. Ulászlóról mondott el, valószínűleg az 1500-ban nyert jajczai győzelem alkalmából rendezett bolognai örömnünnepélyen. Említett írásai eredetét némiképp leveleskönyve is megmagyarázza, mely többek közt magyar barátaihoz írt leveleit is tartalmazza, kiktől a szükséges információkat nyerte. Ezek többnyire egy meg nem nevezett személynek („Pannon. suo”)⁷ szólnak, vagy éppen az „esztergomi bitorosnak” (Cardinali Strigoniensi),⁸ akin kétségkívül Bakóc Tamás értendő. Látnivaló tehát, hogy Garzoni a humanizmus magyar-olasz kapcsolatainak történetében jóval nagyobb szerepet játszott, mint azt eddig hazai kutatóink gondolták. S ami még fontosabb, Garzoni szerepe nem csupán irodalomtörténeti jelentőségű, hanem történelmi műveinek, nem utolsósorban a glogauai hadjáratról írt emlékiratának forrásértéke miatt, a történettudomány szempontjából is figyelemre méltó.

Rátérve magára az emlékiratra, mindenekelőtt megjegyezzük, hogy azt V. D. Fassini⁹ fedezte fel 1761-ben, a bolognai S. Domenico könyvtárában, ahová a szerző hagyatékából került. Fassini nyomán szerzett tudomást róla Fantuzzi,¹⁰ ki 1784-ben már a Biblioteca dell'Istituto birtokában találta. Ezen figyelmeztetések dacára azonban nem vettek róla tudomást a glogauai hadjárat történetírói,¹¹ pedig több szempontból is méltán rászolgál a figyelemre. Először is, mert magyarországi források egyáltalán nem

⁵ V. ö. *Fantuzzi*, *Notizie degli Scrittori Bolognesi*, v. IV., pp. 90, 95. Kiadta *Hegedűs István*, *Analecta nova ad historiam Renascentium in Hungaria letterarum spectantia* (Budapestini 1905), pp. 195—201; magyarra fordította ugyanő: „Irodalomtörténeti Közlemények“, 1901. évf. 299—307. l.

⁶ *Vinzenzo Domenico Fassini*, *Joannis Garzonis selectae Epistulae* Vat. Lat. 10686, f. XXII. n. 46. E dicsbeszéd kiadását egyidejűleg más helyen gondolom, külön tanulmány kíséretében.

⁷ *Fantuzzi*, *Notizie degli Scrittori Bolognesi*, v. IV., p. 97.

⁸ *Vatasso—Carusi*, *Codices Vaticani Latini* (Cod. 10686), p. 663.

⁹ *Joannis Garzonis selectae Epistulae*, Vat. Lat. 10686, f. XXVIII. n. 17.

¹⁰ *Notizie degli Scrittori Bolognesi*, v. IV., p. 95.

¹¹ A glogauai hadjáratot a modern történetirodalomban először *Franz Palacky* (*Geschichte von Böhmen*, V. B. I. Abth. Prag. 1865, S. 309—315.) beszéli el; reá támaszkodik *Fraknói Vilmos* (Mátyás király élete, Budapest 1890, 355—356. l.), aki azonban, miként *Szekfű Gyula* (*Magyar Történet* III. k. Budapest 1934, 409—410. l.) is, inkább, csak a hadjárat okaival foglalkozik; ellenben hadtörténelmi feldolgozást nyújt *Tóth Zoltán*, Mátyás király idegen zsoldos serege (Budapest 1925), 265. s köv. ll.

tárgyalják a glogauai hadjáratot, még Bonfini¹² sem, aki csak fel említi, s inkább csak csehországi fejleményeivel foglalkozik; így tehát Garzoni az egyetlen forrás, mely hazai tudósítások alapján a hadjáratról azt a képet nyújtja, azt a felfogást és ítéletet tükrözi, melyben azt magyar részről kontempálták. Azonfelül míg a külföldi egykorú források, mint Marcus Kyntsch biografiája a sagani hercegről, továbbá a sagani apátok katalógusa és a görlltzi tanács évkönyvei, valamint Mátyás helytartójának, Stein Györgynek tudósításai csak egyes részleteiben világítják meg a hadjáratot, addig Garzoni átfogó, szintetikus előadással szolgál, miben megelőzi a későbbi Cureust (Gentis Silesiae Annales), aki évkönyveiben csupán az említett források adatait kerekíti ki összefüggő elbeszéléssé. Az a körülmény pedig, hogy a különböző források egybehangzó részletei igazolják Garzoni elbeszélését, képezzé teszi őt arra, hogy a vitás pontokban irányadóul szolgáljon. Abszolút értéket persze nem tulajdoníthatunk az emlékiratnak, ha másért nem, a kronológia teljes mellőzése miatt, ami ugyan nem sokat von le becseből, mert e hiány pótolható a többi forrásokból. Mint humanista írásmű természetesen nem ment amaz irodalmi divat sajátosságaitól, melyek között a retorikának itt is tapasztalható túltengése (közbeszöött levelek és párbeszéddek alkalmazása) persze nem történetírói erény, de ezzel szemben előnye a klasszikus latin nyelv pompája, mely viszont nem minden történetíró erénye.

Most pedig lássuk a glogauai hadjáratot Garzoni emlékiratának tükrében.

Ismeretes, hogy Hans der Grausame, miután a sagani hercegséget elzálogosította, Mátyástól Glogau birtoklását nyerte, de csak életére, mindazonáltal nem volt hajlandó elismerni benne Corvin János trónutódlását, sőt elidegenítését tervezte. E célból Garzoni szerint három leányát (a negyedik alsóúndvai Bánffy Péter felesége volt) Podjebrád Henrik herceg fiaival házasította össze, nászajándékkul ígérve nekik Glogaut. A sagani herceg árulásáról azonban Stein (Lapidus) György lovag, Mátyás sziléziai ügyvivője, nem késett értesíteni a királyt, aki a herceg letörésére (1488. tavaszán) hadjárat indítását határozta el, melynek főkapitányává Tettauer (Thetavernus) Vilmos zsoldos vezért nevezte ki. A szorongatott herceg most Podjebrádhoz fordult segítségért, aki 5—6 ezer főnyi sereget küldött védelmére. Közben (május 4.-én) Tettauer 6 ezer lovas élén megindult Glogau felé, melynek falai alá (16.-án) érkezett, azonban vonakodott az ostrom megkezdésétől, míg a királytól jelentékeny gyalogsági segélyben nem részesült (június 11.-én). Stein viszont, aki kezdetlől fogva elégedetlen volt Tettauer kunktátorságával, a circa 12 ezer főnyire szaporodott ostromló sereg nagy részét elvonta a főkapitánytól, hogy feltartóztassa a határon gyülekező cseh hadsereget, mely Podjebrád Henrik és két fia (Albert és Károly) vezérlete alatt Glogau felmentésére sietett. A felmentő hadsereg (július 9.-én) már Fran-

¹² *Rerum Hungaricarum Decades quatuor cum dimidia* (Hannoviae 1606), Dec. IV, lib. 8., p. 645.

kensteinhez ért, (24.-én és 25.-én) pedig Stein katonái már csatározásokba bocsátkoztak vele, de nem volt erejük visszanyomására. Másfelől Tettauer is képtelennek mutatkozott a maga erejéből megbírkozni a reábizott feladattal. Szerencsére azonban megérkezett Mátyás másik szoldos hadvezére, Haugwitz (Augutius) János, 1,500 főnyi túlnyomóan lovasokból álló hada élén, s (július 27.-én) már Steinhez csatlakozott, hogy az egyre előrenyomuló cseh hadsereggel leszámoljon. A csehek erre Sprottau felé húzódtak, de Haugwitz Thomaswaldanál (július 28.-án) nyílt ütközetre kényszerítette őket, mely a királyi sereg fényes győzelmével végződött. A vereség után Henrik herceg visszatért hazájába, a magára maradt Glogau pedig, melyből a sagani herceg gyáván megszökött, (november 14.-én) átadta magát Tettauernak és felesküdtött Corvin János hűségére.

Garzoni elbeszélése, mint látjuk, úgyszólván teljes egészében quadrál azzal a képpel, melybe Tóth Zoltán a különböző forrásokban szétszórt adatok mozaikjaiból rakta ki mesteri kézzel a hadjárat történetét, ami magában véve is igazolja szerzőnk jól értesültségét és emlékiratának forrás értékét. De éppen ezért különös figyelemre kell méltatnunk az emlékiratnak a thomaswaldani ütközetről szóló részletét, mely nem egyezik minden pontban Tóth megállapításaival; szerinte ugyanis a cseh hadsereg pontban bomlott fel gyenge ütközet után, mely mindkét részről csupán 400 halottba került volna, viszont Garzoni Haugwitz csapását oly véresnek tünteti fel, hogy a cseh halottak száma 2000-et is meghaladta. A többi kisebb jelentőségű eltérésre az alább közlendő textust kísérő jegyzetek közt fogunk rámutatni, melyekkel elsősorban az emlékirat adatait dokumentálni, s hiányait pótolni igyekezünk.

Mielőtt azonban átadnánk a szót magának Garzoninak, meg kell jegyeznünk, hogy az emlékirat a szerző kezétől származó eredeti fogalmazványban maradt ránk,¹³ mely híven szemlélteti az első szövegezést, s a rajta később eszközölt javításokat. E formában a szöveg egyes részei törölve vannak: ezeket kiadásunkban * zárójelek közé iktattuk; a javítások viszont pótlólag a margóra vannak írva: mi pedig csillagos jelzéssel az eredeti szöveg alá helyeztük azokat. Különbösen csak a szerkezet tagolásában, az orthografia alkalmazásában és ez interpunkció felrakásában engedtünk szabadságot, egyebekben azonban a köteles hűséggel követtük azt a másolatot, melyet Conte Cav. Uff. Antonio Boselli, a bolognai Egyet. Könyvtár igazgatója volt szíves rendelkezésünkre bocsátani, akinek szívességét ezúttal is hálásan köszönjük.

¹³ *Fantuzzi*, *Notizie degli Scrittori Bolognesi*, v. IV., p. 93.: „Libellus ms. Autograph. Sec. 15.“

*Johannis Garzonis ad Matthiam Pannoniae Regem
de bello ab eo cum Johanne Sagona feliciter gesto
libellus incipit.*

(Bibliothecae R. Universitatis Bononiensis Ms. 753, f.
188 r.—195 r.)

Benivolentia a persona regis	Qui laudant Majestatem Tuam, Rex Matthia, praecularum illi opus faciunt. Non enim video quod majus, quod vel praestantius efficere possint, quam eum Regem, qui de Christiana religione semper optime meritus fuit, dignissimis laudibus prosequi. Ejus tot ac tanta in illam extant beneficia, ut si ea laudibus efferre velim, nequaquam possim ipsius parem orationem afferre. Qui mihi et verborum ornatu et sententiarum gravitate praestant, tantam sibi deposcant provinciam. Nullos dynastas, principes, tetrarchas, reges audivimus, qui ad Christianam religionem defendendam atque amplificandam, Te propensiori fuerint animo, qui (f. 188 v.) non semel, sed saepius barbarum hostem. Christianum sanguinem sitientem fugasti, vicisti, cecidisti. Sed haec a me suo explicabuntur loco. In praesenti, quoniam non nihil otii nactus sum, institui bellum, quod cum Johanne Sagona potentissimo principe feliciter gessisti, ¹ litteris ac memoriae prodere, atque eo munere Majestatem Tuam afficere. Materiam profecto litterarum monumentis celebrandam! Quod si libellum ipsum Tibi jocundum esse cognovero, majori cum fiducia caeteras res bellicas Tuas, quibus immortalitatem adeptus es, in historiam conferam.
Benivolentia a persona sua	
Iterum a persona regis	
Benivolentia a re ipsa	

*

* *

Slexia nobilis admodum est regio. Hanc Odera flumen, inclytis poetarum carminibus decantatum, interfluit. Per multis ornatur civitatibus, quibus potentissimi praestant principes. Eum Sarmatae, Mesii,² Pannonii cingunt. Quondam Geo(f. 189. r.) regio nescio cui, qui Mesiae² imperabat, tributa pendebat. Casu accidit, ut is, de quo loquor, Georgius³ a vera, idest Christiana religione desisceret. Ex quo omnis Slexia ad Matthiam defecit, turpissimum existimans, se principis impij atque haeretica pravitate impediti vectigalem et stipendiariam esse. Sub

¹ E hadjárat részletes elbeszélését. *Cureus*, Gentis Silesiae Annales, 340 s. k. II. és *Tóth Zoltán*, Mátyás király idegen zsoldos serege, 265. s. k. II.

² A szerző Boemiát Moesiával összetéveszti, s bár a következőkben szorgosan kijavítja a hibát, e helyeken a korrektúra — *Boemi*, illetőleg *Boemiae* — figyelmetlenségből elmaradt.

³ T. i. Podjebrád György.

idem tempus Johannes Sagona⁴ magnae Slexiae parti praeerat, homo — ut fama est — (ab nulla vitiorum genere)* abhorrens. In hunc Rex Matthias complura contulerat beneficia, quorum memoriam (abjiciens, ipsum inexpiabili odio persequebatur. Id quod est hominis ingrati atque ab omni honestate alieni).** Huic nulli erant liberi virilis sexus, (unica tantum filia, et forma et moribus praestans. Igitur cum filii, a quibus ei vita functo in regnum succederetur, deessent: puellam Henrico principi Glocensi per occultos nuncios despodet. Paucis post diebus, nam quod intenderat, (f. 189. v.) se effecisse autumaverat.)*** ad se omnes subditos evocari jussit. Quid sui fuerit consilii, eos edocet: se ea causa impulsam, ut essent, qui in eius locum, cum excessisset e vita, substituerentur, quare ne gravarentur, si ditionis imperiique Henrici facta essent. Cum igitur eos, quo in fide permanerent jure jurando obstringere niteretur, ad unum omnes ira exarserunt, vehementerque reclamarunt se potius de vita, quam de sententia decessuros, nec, ut sacramenti religione obstringantur, passuros; non se eo temeritatis pervenisse, ut sicut Henrici studiis obsecuturi: quare consilia sua in melius referret. Tum Johannes iracundia adductus, qui eius sententiae auctores extiterant, omnes jussit condi in carcerem.

Johannes
Sagona

Ea tempestate apud Matthiam Georgius Lapidus⁶ magnae erat auctoritatis, cujus munus alia Slexiae parte sustinebat. Is cum animo suo considerans, quantum ex ea cognatione Matthiae impenderet discriminis, litteras (f. 190 r.) ad ipsum in haec verba scriptas perferri curat:

Georgius
Lapidus

„Quae per hosce dies in Slexia gesta sunt, Rex Matthia, etsi fama intelligere potueris, tamen ne abs Te

* A margóra írt javítás: a religione Christiana minime sat. — ** nunquam abjecit stb. — *** filiae vero quattuor. Quae natu major erat, hanc Petrus quidam Comes Pannonius in matrimonium duxit. Id temporis Henrico Glosio, viro optimo atque honestissimo, tres erant filii: Albertus, Georgius, Carolus. His Johannes filias suas respondit⁵ sub ea conditione, ut ei vita functo ab illis succederetur. Paucis post diebus stb.

⁴ V. ö. *Marcus Kyntsch*: Herzog Hans der Grausame „S. S. Rer. Siles“. IV. k., 6. s. k. ll.: *Grünhagen*, Geschichte Schlesiens I. k. k. 340 s. k. ll.

⁵ V. ö. *Grottenfend*, Stammtafeln der Schlesischen Fürsten, 5. l. II. tábla szerint a sági herceg Margareta nevű leányát Alsólindvai Bánffy Miklós (!) bírta feleségül, a többieket (Salome, Hedvig, Anna) pedig Podjebrád Henrik említett fiai.

A szövegben említett házasságok nyilván 1488 elején kötettek, azzal a célzattal, hogy velök Corvin János örökösödését megakadályozzák, s így közvetlen okául szolgáltak a báború kitörésének, amit a többi források elhallgatnak, s *Tóth Zoltán* (Mátyás király idegen hadserege, 267. l.) sem vett észre.

⁶ Stein Györgyre l. *Tóth Zoltán* id. mű. 285. l.

Littera
Georgii ad
Regem

„aut ingratitude, aut inertiae, aut negligentiae accusat, ea paucis exponam. Johannes Sagona, cui beneficia tua ex memoria, exciderunt, Henrico Clociensi, quam exposuit. Ut eos cognovit nequaquam suae accedere sensit, ut fertur — adductus causa, ut, si de vita exierit, ille suum in locum substituatur. Omnes, quibus praest, cives ad se accersiri iussit quid sibi fuisset in animo exposuit: ut eos cognovit nequaquam suae accedere sententiae, adnitebatur et enim unumquemque ne Henrici voluntati deesset, jure jurando adigere, in vincula conjiciendos duxit. Haec Majestati Tuae, maximae sunt furtura jacturae.“⁷

Glogovia

Has litteras cum Matthias legisset, non dolere non potuit, quod ab homine, quem ex honoribus et beneficiis complexus fuerat, ei tam (f. 190. v.) gravis inferretur injuria. Ex quo in cogendum exercitum animum intendit. Interea Johannes ex his, quibus familiarissime utebatur, cognoscit, quae ab eo consiliis agitata sunt, regi patefacta esse. Igitur nulla interjecta mora in urbe, quam Glogoviam dicunt, est ea quidem totius Slexiae caput, expeditos milites cum fundis, jaculis et omni alio genere armaturae imponit. Nihil praetermittit, quae usus belli postulat. Arcem praeterea magna vi magnoque telorum munit praesidio. Milites, quos pugnacissimos non ignorat, quod ipsis fidem adhibet, ad se acciri jubet, hos hortatur, ut constanti ac forti in eum sint animo.

Haec dum geruntur Gulielmus Thetavernus ac Georgius Lapidus, qui rei militaris scientissimi habebantur, jussu Regis Matthiae, signa prope portis Glogoviae intulerunt.⁸ Tum agri discepti, succisae arbores, tuguriis ignis injectus. At Georgius, quo egregiam (f. 191 r.) regi navaret operam, de oppugnanda urbe consultat. Abundabat enim multitudo militum. Non defuerunt qui in murum evadere auderent, quamquam praesidio satis valido teneretur. At Gulielmus ab hac sententia plurimum aberat,

⁷ E levél a 189 rv lap törölt soraival van összhangban, melyek szerint a ságani herceg egyetlen leányát Podjebrád Henrik jegyezte volna el; ez értesülés valótlanságát azonban a szerző észrevette, s nem mulasztotta el kiigazítani. A való tényállás és a levél tartalma közt így nyilvánvaló az ellentét, miért is Stein ezen állítólagos levele hitelre nem tarthat számot, s mint ilyen kétségkívül a humanista történetírás divatját utánzó Garzoni koholmányja.

⁸ Stein megbízatására és hadseregtoborzására lásd: Goerlitz Rathsannalen (Scriptores Rerum Lusaticarum, v. II., p. 52), hol Tettauert küldetése először március 21-én van említve (Id. mű, II. 88., továbbá Catalogus Abbatum Saganensium, Scriptores Rerum Silesiacarum, v. I. p. 392.). *Cureus* (id. mű. 342. l.) szerint Tettauert a fekete hadseregből választott 3500 lovas élén érkezett Neumarkthoz (ad Novoforum); itt kiegészítve seregét a Steintől toborzott 2—3 ezer sziléziai segédhaddal, mint *Kyntsch* (id. mű, SS. Rer. Siles., v. IV. p. 6.) állítja, május 4.-én indultak Glogau felé, melyhez 16.-án érkeztek.

nec ullo pacto urbem oppugnandam censebat; quin caduceatorem ad Johannem praemittendum, qui, ne urbem dederet, ipsum ultima passurum denunciaret. In hunc modum diem ex die ducebat. Plures dies traxit ista obsidio, cum Georgius tantam iram animo concepit, ut ad eas civitates, quibus a Rege praefectus fuerat, iter conferret. Id quod inter duces summum excitavit discidium.⁹

Interim Johannes, quod hostili exercitu obsessus tenebatur, timoreque ne ad dedendam civitatem cogeretur, percussus, nox sane intempesta erat, milites de quibus supra diximus, ut urbem tueantur, admonet: ipse repente egressurus sit, atque ad Henricum, ut ei ad bellum praesidium mittat, (f. 191 v.) profecturus; se in optimam spem adduci, qui voti compos fiat, nec vereri, quin eos brevi sit obsidione liberaturus. Cum igitur ad eum pervenisset, in hac sententiam verba fecisse, fertur:

— „Nuptiis tuis filiam meam locavi, ut apud me filii
 „suavitatem obtineres, ego apud te parentis gravitatem.
 „sic abs te mihi in regnum succederetur. Verum fortuna,
 „cujus vices variae ac mutabiles sunt, efficit, ut res aliter
 „ceciderit, ac speraveram. Nostra Regi nota sunt consilia:
 „haec adeo inimico tulit animo, ut Gulielmus Georgiusque
 „cum manu haud contemnenda in portis nostris con-
 „sidant, agrum pervastent, praedam hominum pecorumque
 „agant. Complura ab eis tuguria igne absumpta sunt.
 „Enimvero, si militum copia mihi affuisset, cum illis signa
 „contulisset. Quae cum ita sint, mi gener, mihi — quan-
 „do possis et debeas, — auxilium presta. Nec regionem
 „nobilissimam, quam imperio tuo subicere statui, ab hos-
 „tibus (f. 192 r.) sinas diripi.“

Verba
 Johannis ad
 Henricum

Henricus misericordia commotus:

— „Te — inquit — jubeo bono esse animo. Haud
 „deero voluntati tuae. Nam de me sic velim iucides, qui-
 „buscumque in rebus opus esse intelligam me opera, con-
 „silio, labore, studio, saluti tuae praesto futurum. Hoc
 „et cognatio nostra et tua multa erga me officia postu-
 „lant. An me eum esse existimas, quem beneficiorum tuo-
 „rum coeperit oblivio? Equidem, ut rem uno verbo expli-
 „cem, tibi omne officium meum et polliceor et defero.“

Responsio
 Henrici

Haec cum Henricus dicisset, Johannes magnam in ejus praesidio consequendae victoriae spem constituit. Postera nocte Glogoviam se recepit.¹⁰

⁹ A Stein és Tettauer közt létesült meghasonlást ismer-
 teti Tóth Zoltán is, ő azonban mítsem tud Garzoninak ezen
 állításairól, akár Tettauer paktálását, akár Stein távozását ille-
 tőleg. Viszont Garzoni nem szól ama találkozásról, mely
Kyntsch (id. mű, SS. Rer. Siles. IV, pp. 6—7.) szerint május
 4.-én történt a ságani herceg, továbbá Tettauer és Stein között.
 V. ö. *Tóth Zoltán*, id. mű, 271. l.

¹⁰ *Tóth Zoltán* (id. mű, 274. l.) szerint a ságani herceg
 június közepén megszökött volna a városhól, annak védelmét
 egyik vejére, Györgyre bízva.

At Henricus, ne a fide deficeret, repente ad (Mesios)* atque alios populos finitimos, quos multis officiis sibi et summa familiaritate conjunxerat, legatos mittit, ea insuper ratione impulsus, quod eos rem militarem callere non ignorabat, illos edoceant, se in (f. 192 v.) ea tempora incidisse, ut ipsi ad belli auxilium milites mittant, nec ullam moram interponant, quando Gulielmus jussu Regis Matthiae Glogoviam teneat oppressam, eum brevi, cum militum plus undecim milia in castra deduxerit, urbe potiturum.¹¹ Legati ab omnibus benigne humaneque auditi sunt; ut enim legationem exposuerunt, in cogendum exercitum curam conferunt. Ad octo milia armatorum congregata sunt, ad quae ut sese Henricus cum duobus filiis adjunxit, cuncti ad Johannem in Slexiam contenderunt. Agris, qui ditionis erant regiae, damna suggeruntur, nullae omittuntur excursiones. Tandem ad Sprovtiam pervenerunt.¹²

Haec ubi Georgio nunciata sunt repente ad Gulielmum. ut earum, quibus praest, copiarum partem ad ipsum proficisci jubeat, nuncium cum litteris mittit. Opus esse, expedito milite et parato, hostilem exercitum in dies numero (f. 193 r.) fieri ampliozem, quare ab obsidione discedat; si qua inter eos sunt discidia, oblivione deleantur; regius honor, utilitas, status, privato odio anteponatur. Gulielmus nullum ejusmodi Regis edictum causatus, nequaquam illius voluntati accessit.¹³ Igitur Georgius ad eas civitates, quae Regis imperio subiciebantur, litteras perferri curat, orans, ut ei equites praesidio mittantur. Equites Slexitae missi sunt sexcenti. Interea milites mille quingenti, quibus Augutius quidam praerat, Regis iussu ad Georgium perveniunt.¹⁴ Huic, ut, cum sibi

Augutius

* Boemos.

¹¹ Tettauer hadserege a június 11.-én Mátvástól érkezett segélyhadaikkal (v. ö. SS. Rer. Siles, IV. 8; SS. Rer. Lusat. II. 55.) valóban kb. 12 ezer főt számlálhatott, mint *Benedikt Johndorf* (SS. Rer. Siles. XII. 120) is állítja: „Ut dicebatur XII. milia bellatorum cum multitudine curruum...“

¹² *Tóth Zoltán* (id. mű, 280. l.) a csupán 5 ezer főnyi cseh hadsereg a münsterbergi hercegek (Henrik fia) vezetése július 9.-én már Frankensteinhez ért. Felvonulásáról l.: *Goerlitzer Rathsannalen*, SS. Rer. Lusat. II. 56.; SS. Rer. Siles. X. 157.

¹³ Tettauer jún. 27.-én gúnyosan válaszolta Steinnak, hogy embert, löveget és lőport annyit elvett tőle, hogy avval saját, írásban adott véleménye szerint bizvást útját állhatja az ellenségnek. V. ö. SS. Rer. Siles. XIV. 147. Mindazonáltal júl. 19.-én kénytelen volt 1000 embert küldeni Stein segítségére, mert a hábatámadás veszedelme fenyegette a cseh hadsereg részéről. V. ö. *Tóth Zoltán*. id. mű, 276–277. l., mely szerint, Garzoni fentebbi (f. 191 r. és 9. jegyz.) állításával szemben, Stein és Tettauer közt szakadás nem történt.

¹⁴ *Kyntsich* id. mű, SS. Rer. Siles. IV. 9; *Goerlitzer Rathsannalen*, SS. Rer. Lusat. II. 56. A részletre: *Tóth Zoltán* id. mű. 180. l., mely szerint Haugwitz 1200 lovasból és 500 gyalogból álló serege élén július 27.-én érkezett Stein Györgyhöz.

occasione pugnandi oblatam putaret, cum hoste manum conferret, Rex edixerat. Aucto in hunc modum exercitu, Augutius hostem persequitur.

Sprotavia, cujus mentionem habui, civitas est amplissima; haec in media sita est Slexiae. Non longe ab ea Henricus iter faciebat,¹⁵ cum eum assecutus est Augutius. (f. 193 v.) Tum Henricus, ne Gulielmus vestigiis instaret, suspitione percussus, confestim ferreis manibus carris in-jectis castra oblonga constituit, quo impetus hostium propulsaretur, ut milites suo loco disposuit; praetoriam portam, ut ad hostes respiceret, struxit; alteram adiecit portam, ut qui cum eo militabant, principes, si quid adversi eveniret, inde elabi possent. Militibus fuit in animo sese Auguto dedere, siquidem omnes arma abjecerant. Nulli fuisset ferro vita erepta, ni qui sub Augutii signis militabant, velites spe praedae in carros impetum fecissent. Dum enim tela conjiciunt, a (Mesiis)* est ad arma conclamatum, nec ipsis in posterum se Augutii fidei committere fuit consilium.

Sprotavia

Henrici ingenium

Supra sena milia armatorum intra curus erant, quae, ut pugnam ederent, sumpsisse arma Augutius cognovit, tripartito exercitum instruxit. Primam aciem Slexitae complebant. Hi adeo collatis signis acriter dimicarunt, ut hostes (f. 194. r.) non solum intra plaustra compulerint, sed praetoriam quoque portam ingressi sint. In eo proelio (Mesiorum)** plus duo milia caesa sunt. Princeps quidam, cui Eilemburgo erat agnomen, Talchembergus praeterea, quo imperatore utebantur Mesii,¹⁶ multis confossi vulneribus conciderunt. Capti complures. Slexitarum quadraginta capti. Adamus insuper, qui Georgio affinitate conjungebatur, hic, quoniam cum hoste manum egregie contulerat, septem accoeperat letalia vulnera. Per id tempus Simbrugenses Seilicium quendam imperatorem creaverant, cujus virtus tametsi in ea pugna enitisset, gravissimis tamen vulneribus affectus est. Per multos utrinque situs confecit. Inter pugnandum ad alteram portam casu pervenerunt. Inde maximo impetu egrediuntur. Fuit id omnibus salutis. Ad unum cuncti cecidissent. Neque enim tantae multitudinis impetum excipere (f. 194. v.) potuissent, quod si reliquae, quibus Augutius praecerat, acies cum hostibus pedem contulissent, omnibus vitae finem fecissent. Sed Augutium non mediocris coeperat timor, ne Johannes comparatis copiis, quo Mesiis¹⁶ auxilio esset, adventaret.

Numerus Mesiorum

* Boemis. — ** Boemorum.

¹⁵ Pontosabban: Bunzlau és Hain között, Thomaswaldau-nál.

¹⁶ Itt a javítás elmaradt; helyesen *Boemi*, illetőleg *Boemis* kellene.

Confecto proelio, (Mesii)* Sprotaviam profecti sunt.¹⁷

Interea Glogovia, quoniam multorum mensium abstinentia cruciatur, se Gulielmi imperio ac potestati dedit.¹⁸ Reliquae Slexiae civitates, quae Johannis dominatu tenebantur, in illius sententiam concesserunt. In hunc modum Johannes Sagona regno spoliatus est. (Interjectis paucis diebus)** ad Henricum concessit.

At (Mesios)***, ne ad Sprotaviam comprehenderentur, pavor coepit. Ex quo de reditu in patriam consultarunt. Quod ubi Georgius ex nunciis cognovit, repente robustissimos milites praemittit, qui vias, qua profecturi sunt (f. 195. r.) dextra levaeque insidant, eosque cum adesse persenserint, aut vita spolient, aut prehendant, et in vincula conjiciant. Id (Mesiis), **** nam ea gens est callidissima, in suspitione fuit, igitur per densissimas silvas aviaque nemora ad patriam contenderunt.

* Boemi. — ** Ipsi interim, quod nec Casimirus nec duces Oppolienses, in quibus belli instaurandi spem constituerat, opem ferre statuerant, in animo fuit ad Henricum Glocensem iter conferre. Sed arbitratus est tutiorem per agrum Nissensem, ob incolarum fidelitatem atque honestatem, sibi transitum fore, quos ut a suspitione abduceret, specie mercatoris proficiscitur. Incolae Johannem Sagonam sumptis armis vestigiis instant; cum ipsum assequi non possent, in comites impetum faciunt, spoliant, capiunt. Dum utrinque concurritur, Johannes sese in vastam solitudinem fuga proripuit. Quercus erat annis admodum gravis, cujus interiorem partem caries arroserat. In ea, ne prehenderetur, delituit, ubi dies prope duos se occultavit. Nocte, paulo ante lucem abiit. At veritus, ne ipsum incolae vestigiis sequerentur, per flumen, quod nulla multitudine aquae impediabatur, iter fecit atque in tutissimum locum pervenit. Tandem stb. — *** Boemos. — **** Boemis.

(Róma.)

Dr. Florio Banfi.

¹⁷ A július 28.-án végbement ütközetből a következő források szólnak: *Stein György* augusztus 4.-i levele (SS. *Rer. Siles.* X. 147—158.), *Goerlitzer Rathsannalen* (SS. *Rer. Lusat.* II. 56.), ugyanazon tanács júl. 29.-i levele (SS. *Rer. Siles.* XIV. 157.), *Catal. Abbatum Sagan.* (u. ott I. 395), *Kyntschi* id. biografiája (u. ott IV. 9.) és *Cureus* id. *Annalese*, 346. l. V. ö. *Tóth Zoltán* id. mű, 280—285. l.

¹⁸ *Annales Glogoviensis.* SS. *Rer. Siles.* X. 54—55.

Az 1697-i kuruc felkelés.

XIV. Lajos az úgynevezett III. rablóhadjáratával (1688—1697), tehermentesíti folyton visszavonulásra kényszerített régi szövetségét a törököt. A császár kénytelen csapatainak egy részét a nyugati hadszíntérre vetni, támadása megáll, sőt Belgrád újra török kézre kerül. A kimerült francia 1697 május 9-e óta már békéről tárgyal Ryswick mellett, sikerül is Hollandiával és Angliával megegyezni, de a francia politika nem adja még magát meg a császárral szemben.¹ Itt látja az alkalmat, hogy újra feltámassza az I. Lipót által felbomlasztott régi török-erdélyi-magyar-lengyel frontot, mely több mint száz esztendőn át állandóan sakkban tartotta francia irányítás alatt, a Habsburg birodalmat. Ez a keleti kordon Sobieski János törökellenes felépésével, Erdély elfoglalásával, Thökölyék és a töröknek Magyarország nagy részéről való kiszorításával megbomlott. A török már békétárgyalást kezd, a Duna és Száva vonalán alig van már harcitévékenység. Ha tehát pihentetni kényszerül a francia fegyvereit nyugaton, új harcot akar gyujtani keleten a császár ellen.

E francia politika exponensei Konstantinápolyban Pierre-Antoine Chateaneuf de Castagner követ és de Laurent hadimérnök, katonai attasé. Ez utóbbi tanácsaival a harcoló török csapatoknak sok szolgálatot tett már a Magyarországot felszabadító seregek ellen. A követ már 1697 elején támadásra izgatja a törököt, sőt személyesen is táborba akar szállni a török első basával, hogy hatásosabban szolgálja a francia érdekeket a táborban, szőhesse a császári csapatok mögött a maga kuruc terveit, Pérából nehéz volna a háborút megúnt és Thökölyékből kiábrándult szultáni udvarral tárgyalni. Chateaneuf valóban táborba száll, csak de Laurent marad királya parancsára Konstantinápolyban vissza.²

Ha sikerülne a törököt a háború erélyes továbbvezetésére bírni, XIV. Lajos Lengyelországot is meg akarja a maga politikai Habsburg-ellenes érdekeinek nyerni. Erre alkalom nyílt Sobieski János király (1674—1696) halála után, mikor a maga jelöltjét, François-Luis de Bourbon, prince de Conti herceget lépteti fel és támogatja minden erejével a júniusi királyválasztáson. E fiatal királyjelölt éppen 55 éves, hiszen 1664-ben született Párisban. Idősebb testvérével együtt részt vett a magyarországi harcokban, így magyar és lengyel összeköttetései lehettek. Visszatért hazájába, valami megjegyzése miatt kegyvesztett lett XIV. Lajos előtt, de sikerült

¹ H. Martin, Histoire de France, XIV. 226. stb.

² 2. és 4. melléklet. A francia követre kevés adatot nyújt Larousse, Grand Dict. Univ. III. 1080.

magát tisztánia és engedélyt nyert, hogy katonai szolgálatba lépjen. Saint-Simon szerint igazi férfiszépség, férfiideál és csupa szellem, aki után nem csak az asszonyok bolondúlnak, de akit a katonák is rajongásig szeretnek. Ilyen ember van kiszemelve, hogy lengyel király legyen.³ Ha Lengyelország a francia politikától függővé lesz, akkor már csak Erdély és Magyarország hiányzik, hogy a Habsburgok elleni keleti kordon újra működésbe lépjen. XIV. Lajos politikájának szüksége van tehát újra a törököknél már hitelétvesztett Thökölyre és a kurucokra, hogy török és lengyel segítséggel kiverjék a császári csapatokat Erdélyből és Felső-Magyarországból és hogy majd török főség alatt Thököly Imre legyen a magyar király. „Abban az esetben, ha de Conty király lesz, a francia király megígérte Thökölynek, hogy 40,000 lengyel katonát ad neki, hogy azokkal foglalja vissza majd Felső-Magyarországot.”⁴

Konstantinápolyban már tavasz óta szakadatlanul dolgozik a diplomácia ebben az irányban. Chateaneuf és de Laurent „állandóan tárgyal a basákkal és Thökölyékkel. Thököly e tárgyalásoknál háttérbe szorúl. Beteg, az Olympus alatti nikomédiai-brusszai fürdőkre kellene mennie: a törökök előtt becsülete kevés, miatta veszett el — szerintük — Magyarország. Annál nagyobb a szerepe a kuruckirály feleségének, Zrínyi Ilonának, aki Konstantinápolyban gyakran látja vendégül asztalánál a francia hadimérnököt, sőt maga is eljár a perai francia követségre egy-egy ebédre. Igazi nő, nem ügyel nyilatkozataira, pedig kémek figyelik minden szavát és lépését. Így értesülünk arról, hogy Thököly nagyon jól ismeri a császári csapatok számát és elosztását, hiszen állandóan kapja a jelentéseket kuruc híveitől a császári csapatok mögül és három főember is volna Thököly informátorai között.”⁵

Márciusban az a helyzet, hogy Magyarországon 5000 ember van már megszervezve, akik várják Thökölyt, hogy élükre álljon. Hiába jelenti ezt Thököly a szultáni udvarba, vele nem igen állnak szóba:⁶ a nagyvezér táborában azonban ott van a francia követ, aki kezében tartja az egész ügyet. Április végén „egy tekintélyes magyar tiszt érkezett egy csoport elégedetlen kíséretében, akik azt ígérik, hogy Magyarországot az ő kezükbe adják”, — így jelenti ezt egy francia aviso szerint a temesvári basa a nagyvezérnek, aki azt az utasítást adja, hogy tartsák jól a küldöttséget addig, míg maga is oda nem érkezik.⁷ Ki az a „tekintélyes magyar tiszt”, nem tudom megállapítani, de hogy komolyan vegye a nagyvezér e követséget, Chateaneuf minden bizonnyal gondoskodott róla. Nincsen kizárva, hogy maga Tokay Ferenc, a júliusi felkelés kapitánya⁸ jött e fontos tárgyalásokra. Otthon pedig

³ Lewicki, Zarys Historyi Polski, 1888. 269.; Larousse, Grand Dict. Univ. IV. 1085.

⁴ 6. melléklet.

⁵ 2. melléklet.

⁶ 1, 2. és 4. melléklet.

⁷ 5. melléklet.

⁸ 6. melléklet.

kalvinista predikátorok szervezik szószekeikről a németek kiirtására a protestáns népet a török és a kuruckirály nevében Franciaország pénze segítségével.⁹ Hiába kéri Thököly türelmetlenül az engedélyt, hogy élére állhasson a mozgalomnak, mert egy „nagyúr” várja és 5000 kuruc kész parancsait követni. II. Musztafa szinte babonás ellenszenvvel van ellene, hiszen szerencsétlenséget hozna a seregre. Thököly az, aki bajba rántotta őket, mert elárulta urát, királyát és más uralkodónak jött szolgálni! Ilyen szultáni elutasítások után Thököly nem tehet mást, engedélyt kér, hogy a meleg fürdőkre mehessen gyógyulást keresni.¹⁰

Chateaufort a török főhadiszálláson az első basával Drinápolyban, majd Szófiában van és Oláhországon, Moldván keresztül szövi az összeköttetést Felső-Magyarországgal. Ezen az úton szivárog át sok török seregben szolgált kuruc a Felső-Tisza vidékére, ezek lesznek Tokay Ferenc hadjának zöme és ha számuk nem is nagy, meglepetésszerű támadásukkal magukhoz vonják majd a jól előkészített parasztságot.¹¹

A francia tervek a legszebben alakulnak. A lengyel királyválasztó országgyűlésen erős a francia párt. Radziejowski gnezdai érsek, az ország primása, a plocki és a kujáviai püspökök, Lubomirski főtárnokmester, Lubomirski udvari marsall, Radziwill Károly litván alkancellár, Sapicha litván kismarsall a vezérei a de Conty-pártnak. A primás ki is hirdeti az első szavazás eredményét, hogy de Conty Lajos Lengyelország megválasztott királya.¹² Ennek a hírére, bizonyára megbeszélte jelre, rögtön kitor a Hegyalján a zendülés a sátoraljaújhelyi péterpálnapi vásáron. Váratlanul éri ez a támadás a császári csapatokat, mely ha sikerül, összeomlik a felszabadító háború minden eredménye. A kezdő siker a hábtámadó kuruc felkelőké. Sárospatak, Tokaj, az egész Bodrogköz Tokay Ferencnek, Thököly Imre magyar király kapitányának kezére kerül. A nép Tokay proklamációjára „mint a méhek rajzás idején” úgy csatlakoznak a kuruckirály zászlaja alá. A felkelők rögtön követtséget indítanak Szófiába a nagyvezérhez a török táborba. Magukkal viszik a felkelő nemesek konföderációs leveleit a nemesek pecsétjeivel. Jelentik a Magas Portának, hogy de Conty herceget Lengyelország királyának választották meg, hogy 30.000 kuruc esküdt fel a harcra a németek ellen és hogy már eddig is nagy eredményt értek el és nem sokára sok vár és város kerül majd hatalmukba. Kérik tehát a Portát, küldje el nekik haladéktalanul magyar királyi címmel Thököly Imrét.

A nagyvezér rögtön jelenti ezt az örömhírt II. Musztafának Drinápolyba. Dupla örömnapot jelent ez a szultánnak, mert ugyanaznap hírről hozták neki, mily vitézül verte vissza Bihács őrsége 30.000 német és horvát támadását. A szultán azonnal intézkedik: írjon a nagyvezér Tökölynek, hogy mint a Porta által kinevezett magyar király rögtön induljon útnak és adjanak ele-

⁹ 8. melléklet.

¹⁰ 4. melléklet.

¹¹ 5. melléklet.

¹² L.: 5. jegyzet.

gendő pénzt is számára. A csauszok a nagyvezér parancsára Thökölyt Konstantinápolyban találják még, éppen készülődött, hogy fürdőre menjen. De parancs parancs! — azon betegen, tehetetlenül, kocsira rakják és viszik a szultán elejibe! Amint a kocsiba besegítik, íme leesik Thököly fejéről kucsmája. Rossz jel! — a babonás csauszok így értelmezik.

A török babonának igaza lett! Chateaufort francia követ már többet tudhatott. Értesülhetett már arról, hogy kútbaesett de Conty lengyel királysága, hogy e miatt a hegyaljai zendülők szerencsecsillaga is leáldozott: császári ezredek, magyar huszárok, megyei bandériumok elnyomták és vérbefojtották az ellenséggel összejátszó és háthatamadó kurucok támadását. Igyekszik is azért szép csendesen elvonulni a követ a török főhadiszállásról azzal a kifogással, hogy urától, XIV. Lajostól parancsot kapott, hogy rögtön térjen vissza Konstantinápolyba, mert ott szükségük van reá — a francia kereskedőknek!¹³

Így bukott meg, de Conty lengyel koronájával együtt, a kurucok hegyaljai felkelése is.¹⁴ Hiába hirdette ki a lengyel primás az ő megválasztását a császár jelöltjével, Sobieski Jakabbal szemben, a katolikussá lett Frigyes Ágost szász választó megnyeri a császári, a brandenburgi és az orosz követ segítségét: őt is megválasztják. Az győz Báthory István óta Lengyelországban, aki közelebb van és fegyveres erővel tudja érvényesíteni a maga pártjának választását és el tudja foglalni a trónt. A francia herceg éppen ott harcol Flandriában Fleurus, Steinkerque és Nerwinden-nél, ahol kitünteti magát és kardcsapástól fejsébet kap. A szerencse II. Ágostnak kedvez. A francia csak hónapok múlva érkezik a XIV. Lajos által adott flottával Danzigba, nem akar, vagy nem is tud már polgárháborút kezdeni, eredménytelenül tér haza Franciaországba.¹⁵

Kudarc érte a francia terveket és összeomlott a Tokay Ferencfele mozgalom. A császári csapatok véres bosszút vettek a felkelő kurucokon. XIV. Lajos békét köt a császárral, de se neki, se a töröknek nem sikerült, hogy a karlovici békében Thökölyék amnesztiát kapjanak. Nagy diplomáciai hiba a császáriak részéről, mert a megnembékélt kurucság újra eszköze lett a francia politikának, hiszen a spanyol örökösödési háború előestéjén vagyunk.

Nem célozom, hogy a Tokay-felkelés történetét tárgyaljam, hiszen már Moriz von Angeli 1876-ban, majd Thaly és Takáts Sándor megírták e felkelés lefolyását, de kimutatni akarom, hogy nem téved a Savoyai Jenő herceg hadjáratainak szerzője, amikor azt állítja, hogy „nicht ohne Grund einen Zusammenhang mit Thökölyschen Umtrieben vermuthen ließ”.¹⁶ E helyes alapon nem kutatótt és nem indult tovább Thaly Kálmán, aki azt állítja, hogy „a kétségbeesett nép kínosan tapasztalván, hogy nincs segítség

¹³ 11. melléklet

¹⁴ 10. melléklet.

¹⁵ L.: 5. jegyzet. Conty herceg meghal 1709-ben.

¹⁶ Feldzüge des Prinzen Eugen von Savoyen, I/II. 95—99. (Az idézet a 94. oldalon.)

számára sehol, utolsó elkeseredésében. — kivált ott a Hegyallyán, hol Solari Landsknecht-fajta muskatérosai és Schlick részeges vasasnémetjei garázdálkodtak. — elhatározá, hogy maga fog segíteni magán, ahogy bír.¹⁷ Takáts Sándor is csak utánamondja kuruc mesterének a szavait: „A földhöz ragadt szegénység maga mozdult meg, hogy lerázza vállairól a német igát, amelyet tovább vonni immár nem bírt.”¹⁸ Nálunk egyedül Angyal Dávid jár jó nyomon Thökölyről szóló monografiájában, amikor azt írja, hogy „igen valószínű, hogy kezdetől fogva érintkeztek Thököly embe- reivel“ a hegyaljai felkelők.¹⁹ Talán sikerült Angeli „Vermuthung“-ját és Angyal Dávid „valószínűségét“ pozitív tényre fokozni. Habár nem adom a felkelés történetét, de különösen a privigyei piarista jelentéseinek a közlése által e téren is értékes vonásokkal járulok a vérbefulladt próbálkozás történetéhez.

Dr. vitéz Kárpáthy-Kravjánszky Mór.

MELLÉKLETEK:

1. — 1697. március 20. — Konstantinápoly.

(1697. április 20-i bécsi velencei követjelentés melléklete. — Arch. di Stato, Venezia; Disp. di Germania 177.) — A Porta nem akarja elhinni, hogy 5000 magyar áll Thököly rendelkezésére.

... La Porta già si trova ben inbevuta dalle Cabale del Tekeli, che sia un gran bugiardo, e quasi tutta la Corte Ministri, Agha etc. lo maledicono, e per questo non vogliono creder quello ha mandato à dire per mezzo della sua moglie, che siano 5000 pronti Ungari, che s'offeriscono di venir' al servizio della Porta...

2. — 1697. április 15. — Konstantinápoly.

(1697. május 18-i mödlingi velencei követjelentés melléklete. kémjelentés. — Arch. di Stato, Venezia; Disp. di Germania 177.) — Hírek a francia követ. Thököly és Zrínyi Ilona felől.

... L'Ambasciadore di Francia Chateaufort²⁰ in persona s'è offerto voler' andar col Sultano alla guerra contra l'Imperiali, come sogetto di gran pratica. e si dice, che già si trova risolto, e va preparandosi; piacesse à Dio, che fosse preso dall'Alemanì, Il Tekeli ancor questo si v'è preparando à portarsi col Gran Vesiro così stropio vuol andar, perche vien avisato. dice, dalli Ungari, che debba comparire, promettendo alla Porta che sarà per grande vantaggio del Sultano, e così gli s'è promesso di darli qualche spesa per viaggio, il Gran Vesiro hà qualche inclinazione verso di lui, e vuol veder l'effetti delle promesse, che fece la sua moglie.

¹⁷ *Thaly*: A székesi Bercsényi család II., 175—218. (Idézet: 175—176. old.)

¹⁸ *Takáts*: Szegény magyarok. Génusz kiadás. 41.

¹⁹ *Angyal*: Késmárki Thököly Imre. II. 268.

²⁰ Castagnère de Chateaufort francia portai követ szerepére l.: *Angyal*, Késmárki Thököly Imre, II. 210—212., 255—255., 261—262.

Questa moglie del Tekeli andò, e ritornò d'Adrinopoli, e si vede molto assidua, maligna, et odiosa contra l'Imperali, questa vè et vien da questo Francese detto de Laurent, che l'anni passati fù col Sultano alla campagna, e questa moglie Tekeliana invita il De Laurent al pranzo, come è stato diverse volte dal Tekeli; e questa Tekeliana vienne à passar il pranso qui nel nostro vicinato dal sodetto de Laurent, e la curiosità ci portò di vederla nella chiesa di Capucini, dove senti messa, e veramente hà una Fisionomia d'un muso maligno, una vecchia bruta, et è Cattolica. Questa racconta à molti, ch'il Tekeli suo Marito habbia diversi Corrispondenti, che sano tutti li Regimenti dell'Imperiali, e quasi tutti i soldati à piedi, et à Cavallo, e quanti sono, e come vivono etc. et che tre siano li suoi principali Corispondenti...

3. — 1697. május 8. — *Konstantinápoly.*

(A velencei követ 1697. június 15-i jelentésének melléklete Mödlingből. — Arch. di Stato, Venezia; Disp. di Germania 177.) — Magyar elégedetlenek követe a temesvári basánál.

... Le pacha de Temeswar a donné avis à la Cour qu'un Officier Hongrois de consideration y estoit arrivé avec plusieurs autres Mal-contents, qui offrent de livrer la Hongrie entre leurs mains. Le Gran Visir donna ordre qu'on les traitât bien et qu'on les gardât jusques à son arrivèe.

4. — 1697. május 28. — *Konstantinápoly.*

(Kémjelentés mellékelve a velencei követ jelentéséhez a császári udvarból. — Arch. di Stato, Venezia; Disp. di Germania 177.) — De Laurent Perában marad; Thökölynek nem engedik, hogy a harcra menjen, nem hisznek neki; engedélyt kér, hogy győztesse magát.

... Al de Laurent gli vennero nuovi ordini dal Re di Francia di fermarsi qui, e si trova alloggiato vel Palazzo, ch'hanno li Francesi qui in Pera.

Il Tekeli si preparava di portarsi al Campo col Gran Vesiro, ma il Sultano si dice hora, che non lo puo sentire dicendo, che chi è stato Ribelle al suo Padrone, e vè servire ad altro, sempre porta infausti augurij all'Esercito.

Il Tekeli non cessa di scrivere in Adrianopoli, e vantarsi, che un Signor Grande del Regno d'Ungheria con 5 milla Ungari l'aspettasse, mà come questo hà il concetto d'esser un buggiardo, mentre diverse volte furono scuoperate le sue buggie, non vien più creduto. Hora implora licenza di portarsi sotto il Monte Olimpo dove scaturiscono le acque sulfuree in Bruscia (che formano 40 bagni) per alleggerire li dolori della gotta che continuamente lo tormentano.

5. — 1697. július 9. — *Privigye.*

(Névtelen piarista szerzetes²¹ jelentés a varsói nunciatura számára. — Arch. Secr. Vat., Fondo Carpegna 128., 65^{r-v}.) —

A felkelés kitörése; harc a német uralom ellen; a császári

²¹ Talán Moesch Lukács (L.: Századok. 1954. 591.).

seregek a végeken, van még bent is három ezred; mindenféle hírek a felkelésről; féltik a bányavárosokat; menekültek.

Prividie 9. Julij 1697.

Profugi alias, et haecenus sub Turca militantes Rebelles, facta per Valachiam in fines Regni hunc (?) pridem occultâ penetratione, non quidem numerosis copijs instructi, insperatam tamen et violentissimam ante paucos dies irruptionem in Superiorem Hungariam fecerunt, atque in Nundinis Uyhelensibus²² deprehensos paucos milites Cesarianos trucidarunt, plebique pepercerunt. Inde plurium adhesionem et extemporaneis armis tumultuaria provisione aucti, proditoriè una die Tokainum et Patakinum ceperunt, atque deinde Serencium, Sacerdotem, Germanosque Tokaini interemerunt. Patribus tamen Societatis Patakini pepercerunt, sed Principis Rakocij commeatum interceperunt, turbinisque instar maxima consternatione per incredibilem propè, nec expectatam invasionem Regnum percuterunt. Ubique terror et fuga, ex adeo improvisa irruptione, nec ego absque consternatione hec scribo. Ipsi autem circa Cassoviam potissimum in montibus se posuerunt, et iam super quinque millia recensentur, alij quidem militari modo, alij vero falcibus et fustibus armati, qui praesertim ipsi spontaneè, vel coactè accesserunt; nec homines, nisi magno numero, et armis bene instructi Cassoviâ tutò possunt prodire. Auget vero metum, quod ipsi suâ concitatione et quotidiana propè numerosorum hominum accessione magis magisque augeantur; quamvis ut spargitur, nullam sevitiâ in plebem, uti annis superioribus, sed in milites Cesareanos, quos deprehendere possunt, Regnoque, si Deus permitteret, depellere cupiunt, et in eos, qui ipsis nolunt statim adherere, et maxime tandem in Germanos exercent. Interim longè latèque infaustum sui rumorem, et terrorem cum ingenti omnium consternatione diffundunt, in suamque militiam iuramentum exigunt; ut merito timeatur, ne in grandem exercitum coalescant, nisi tempestivè provideatur, malumque, quod Regno maximum imminet, cito propulsetur, ac dissipetur. Miles vero Cesareanus alibi obsidione fortalitij Vihatz²³ ad fines Croatiae occupatur, alibi Petervaradinum movit, insuperque confinijs Transylvaniam et Valachiam invigilare cogitur, nec modo in debito numero adest. Ante noctem tamen hesternam intelleximus, quod sex Regimina Cesariana ex Castris contra Rebelles properent, et iam superioribus partibus immincant. In comitatu quoque nostro Nitriensi consistunt adhuc tria Regimina Brandenburgica, aliaque tria Regimina Danica ex Silesia in Hungariam pergunt.²⁴ Iam autem Rebelles se augent quotidie numero, Regnum

²² Sátoraljaújhelyi péterpálnapi vásár.

²³ Bihács.

²⁴ Moriz v. Angeli szerint Szavojai Jenő hadseregében mint segédszereplők a brandenburgiak 4 zászlóaljjal (2607 ember) és egy lovasezreddel (401 ember) szerepeltek. A dánok Tramp tábornok alatt egy gyalogezreddel (1200 fő), egy vértess és egy dragonyos lovasezreddel (360 + 450 ember) vettek részt. Ezekon kívül a szász választónak volt ott 13 zászlóalj gyalogsága (9956 ember). 7 escadron lovasa (1507 fő) és tüzérsege (291 ember). L.: Feldzüge d. Pr. Eugen v. Sav. I. Serie II. Band 69. — Hogy ez a létszám a valóságban milyen volt, nehéz lenne meghatározni.

vero terroribus, et quotidianas multiplicent consternationes. Adhuc tamen nescimus, quis sit eorum Dux. Alij describunt ipsum virum canum cum promissa barba, alij dicunt esse Tekelium, alij Petrocium,²⁵ alij quendam Boczkaium. Fertur, quod iam aliquod loca, sed tantum viliora, se in eorum protectionem commiserint. Montane vero Civitates, nobis vicine, in quibus auri, argenti et cupri, ferrique fodine sunt, herent consternate, in singulos dies propter accessionem frequentem hominum ad Rebelles hostilem irruptionem metuentes; adeoque iam inde Officiales Sue Maiestatis Imperatorie diffugiunt. Hodie mane ad nos Nuntius (venit), Patres quoque Societatis Cassovia discessisse, Thurociumque haud procul hinc incolumes pervenisse, et in Academia Tyrnaviensi Scholas esse dimissas, quas nocte diem 6. Julij insequente dilapsis metu studiosis, interrompere etiam hic fuimus coacti.

6. — 1697. július 13. — Bécs.

(Hírek Bécsből a varsói nunciatúrára. — Arch. Secr. Vat.; Fondo Carpegna 128., 59^r—60^v.) — Lengyel királyválasztás; a francia király ígéretei és a tokai felkelés, első sikerek, kiáltvány; császári ezredek a kurucok ellen. A kálói Madonna tisztelete Bécsben. Szavoyai Jenő Magyarországra utazik.

Vienna 15 Luglio 1697.

Non fù vero, che fusse stato coronato Rè di Polonia l'Elettor di Sassonia;²⁶ Ben'è vero, che anno spedita un'Ambasciata con 6000 Cavalli per riceverlo alli Confini, mà non si sà, se vorrà entrar prima in Varsavia, ò in Cracovia, dove si conserva la Corona, e subito sarà coronato.

Cominciano li Tartari a devastare la Russia, e si crede, per fomento de'Francesi, e li loro Fazionarij si armano per opporsi all'Elezione, benchè il Generale del Regno sia dalla parte dell'Elettore, ed il Generale di Littvania sapia si fà capo di un Terzo partito sotto pretesto di difendere la libertà del Regno. Il Tesoriero però di Littvania suo fratello si tiene del partito Francese con altri Grandi sotto la scorta del Cardinale con promesse dell'Ambasciatore di Francia, che il suo Rè spedirà quaranta Vascelli in loro aiuto, ed altre milanerie.

Il Rè di Francia aveva promesso al Teckeli, che fatto Rè il Conty, gli averebbe mandati 40.000 Polacchi per ricuperare l'Ungheria Superiore, onde aveva il ribelle sedotto un tale Francesco Tokai a farsi Capo di molti malcontenti dall'Ungheria Superiore, ed adunati quatro in cinque mila di loro, alcuni entrati in Tokay vestiti di Pescatori sorpresero la Città, occisero il Paroco, il Ministro della Posta, la moglie, e figli, e tutti li Tedeschi, e con l'aiuto delli Paesani presero il Castello mal guardato da puochi Soldati meri stropij; gli altri col Comandante a riscuoter certo denaro ad una fiera vicina. Tornato poi, non sapendo il fatto fù con tutti li suoi trucidato, e fatto in pezzi. Nel tempo stesso pre-

²⁵ Petróczy István kuruc kapitány.

²⁶ II. ágost szász választó és lengyel király (1697—1755.)

sero altri Potok, e si erano vestiti da Pastori, uccidendo tutti quelli, che portano il Capello.

Il capo con una lettera vocatoria²⁷ chiama tutti li Comitati sotto pena della vita, e de' Beni, e vi corrono come le Api, e quelli che non lo seguono, fuggono à Vienna, e si ricoverano nelli Borghi, lasciando li grani e le Biade in Campagna, e perciò intimoriti li Villani dell'Austria fuggono ancor essi più sù. In questo punto si ricevono lettere d'Ungheria, che il Negrelli²⁸ con la sua gente, e con 4 reggimenti che sono stati spediti da S. M. sotto comando dil Prencipe di Vaudemont,²⁹ e con la nobiltà di tre Comitati sia in marcia per persequitarci ed estirparli, anzi vi è chi dica, che abbiano ripreso Tokai.

L'Immagine della B. V., che pianse in Caló è fù portata quà e processionalmente esposta Domenica nel Duomo ornata con molte gioie, come si vede, hà illuminato un Giovanetto nato Cieco, ed unaltro Stroppio con li piedi a traverso, e dimani sarà levata, e riportata, dicono, al suo luogo.

Il Prencipe di Savoia³⁰ è partito per l'Ungheria a comandar l'armata.

7. — 1697. július 15. — Bécs.

(Ismeretlen jelentése Bécsből a varsói nunciatura számára. — Arch. Secr. Vat.; Fondo Carpegna 128. 66^{r-v}.)

A Bécsben tartott körmenet idejében verik le Ónodnál a felkelőket; a felkelés nem oly nagy méretű, mint gondolták; parancs szerint kegyetlenül elfojtják.

²⁷ A Takáts Sándortól közölt (Szegény Magyarok, 66. old. 45. jegyz.) Tokay-féle kiáltvány az eredeti magyar nyelvű latin fordítása. Teljesebb fordítása megvan az Arch. Vat., Fondo Carpegna 128. fol. 58^r alatt. A záradék szerint (Sub amissione vitae et bonorum die nocteque de loco in locum mittant locorum officiales.) a mozgalom az ú. n. parasztvármegye szervezetét vette igénybe. Erre mutat a kiáltvány címzése: „Schantaciensi, Keviansi, Visoliensi, Bodokiensi, Kollotiensi, Forrýensi, Vilmaniensi, Ruskaiensi, Gonziensi honestis *Ductoribus*, *Judicibus*, et *Universis Incolis prophanter scribant Cito, cito, cito, citius, citius, citius, citissime*“. E szerint a községek rögtön értesítik egymást és gyorsan megtörténik a meglévő parasztszervezetek mozgósítása.

²⁸ Ottavio Nigrelli 1682—1705 egy gyalogezred tulajdonosa, mely mint a grazi cs. és kir. 27. gyalogezred fennállt a világháború végéig. Az ezred többször kitünteti magát a felszabadító hadjáratban. A hadjárat vége felé a 5. zászlóalj Kassán teljesít helyőrségi szolgálatot, a másik kettő a főseregnél. Ez a harmadik zászlóalj szerepel a felkelés leverésénél. (v. Wrede, *Gesch. d. K. u. K. Wehrmacht*, I. 305—308; *Gesch. d. K. u. K. Inf. Reg. Leopold II., König der Belgier* Nr. 27, Wien, 5. Február 1882., 64. Életrajza u. ott, Beilage II.)

²⁹ Carl Thomas Lothringen-*Vaudemont* herceg egy 1682-ben felállított vértés (curassier) ezred tulajdonosa 1691—1720-ig. Ezredét Jenő herceg főseregétől vezényelték Tokayék leverésére. (v. Wrede, *Gesch. d. K. u. K. Wehrmacht*, III/2. 570.)

³⁰ Szavoyai Jenő hercegnek nagy irodalma van (Arneht, Sybel, Schürzler stb. valamint a 20 kötetre terjedő *Feldzüge d. Prinzen Eugen von Savoyen* a bécsi Kriegsarchív kiadásában).

Vienne, 15 Julij 1697.

Heri hora 6. post meridiem inchoata est devotio à devoto femineo sexu prime Nobilitatis, que in Templo Divi Stephani coram Icone illa miraculosè lacrymante, Cassovià nuper adductà, instituit preces 40 horarum continuarum, terminandas die crastina in meridie in presentia Augustissimi Cesaris et totius Aule. Illud notatu dignum est, quod eodem propè tempore, quò septimà huius Solemnis Processio, quà dicta Icon ex Templo Aulico ad Basilicam S. Stephani deducta est, peragebatur, cesi sunt ad Onodium Rebelles, nempe Pietas Principum nostrorum celestia impetrat presidia, et ad voces supplicum veniunt ad Classica Divi. Post dictam Processionem in Basilica sermonem Italicum habuit Pater Marcus de'Aviano,³¹ et post hunc ordinarius concionator concionem germanicam; sub Sacro Patris Marci Sacra Synaxi refectus est publicè Augustissimus cum tota Serenissima Domo.

Imaginem copiosissimis adamantibus plurium dierum labore adornavit Augustissima Imperatrix semper genuflexa.

Nova rebellio ad Tibiscum excitata fuit, ubi rebelles repentè, torrentis instar eruperunt, minori tamen numero, quam spargebatur, non enim excesserunt quatuor millia. Hi obruerunt repentino impetu Tokainum et Patakinum, aucturi utique clades et vastationem, nisi opportunè ijs obviatum fuisset, prout hesternus cursor attulit factum esse per Legionem Slikianam;³² cuius Locumtenens cum adiunctis aliquot Centurijs Hussarorum Cesareorum Rebelles propè Onodinum consistentes aggressus est, eorumque supra mille trucidavit et reliquos in fugam egit. Eisdem rebelles persequitur Princeps Commercy,³³ nulli vitam condonaturus iuxta mandatum. Speramus brevi hos motus ex integro compescendos.

8. — 1697. július 15. — Privigyé.

(Névtelen piarista szerzetes jelentése a varsói nunciatúra számára. — Arch. Secr. Vat.: Fondo Carpegna 128., 54^r.) — A felkelő kurucok veresége. A mozgalom már év eleje óta készült külső segítséggel.

Prividie 15. Julij 1697. Post cladem, qua affecti fuerunt Rebelles Superiori Hungaria nonnihil respiramus. Profligati autem sunt haud procul à Becz. ubi superiori hyme Imago Deipare Virginis flevérat. Cesus est, ut nuntiatur, penitus eorum pedi-

³¹ Marco d'Aviano 'kapucinus szerzetes, lánglelkű szónok és diplomata. Az ő érdeme a törökellenes liga összehozása. Résztvett a felszabadító hadjárat nagy részében mint lelkész, bizalmas jelentései a császárhoz fontosak. 'Meghal 1699-ben, sírja a bécsi kapucinusok sírboltjában a császári ház mellett. Boldoggáavatási pere folyik Rómában.

³² Gr. Schlick Lipót második ezredtulajdonosa egy 1688-ban felállított dragonyos ezrednek (1690—1705). L.: v. Wrede, Gesch. d. K. u. K. Wehrmacht III/1. 539.

³³ Lothringen-Commercy Károly herceg 1686—1702-ig ezredtulajdonosa egy 1679-ben felállított 'vértes (curassier) ezrednek. Az ezred 1696-ban még a Rajnánál áll, de 1697-ben már Magyarországra rendelik (nem 1698-ban, mint Wrede írja!). A herceg 1702-ben hősi halált hal a luzzarai csatában Itáliában. (v. Wrede, id. mű III/2. 586—588.).

tatus. et Equites solum illi fuga elapsi, qui meliores equos in-sederant. Cesariani potiti victoria, mox Tokainum et Patakinum (ubi a rebellibus Patres Societatis interempti referuntur³⁴) versus moverunt, ad expellendos, vel capiendos ibi interclusos rebelles; qui tamen iam habent pontes per Tibiscum stratos. Interim ad Superiores Regni partes commendata est maior militia Cesariana; ad futuras violentias, et incursiones prepediendas. Conspiratio hec rebellium iam sub presentis anni principium incepit, concitata etiam per Predicantes hereticos, qui ministerio hoc pessimo utebantur. Inter rebelles autem potior pars è Calvinistis constabat, qui ad extrema se resolverant. Significatur quoque tumultus huius. non modo Turcas et Tekelium fuisse Auctores, verum etiam aliunde consilium, et pecuniam accessisse.

9. — 1697. július 26. — *Privigye.*

(Névtelen piarista jelentése a varsói nunciátúra számára. — Arch. Secr. Vat.: Fondo Carpegna 128., 56^{r-v}.) — Tokaj visszavétele után Sárospatak kerül sorra. Török és tatár seregek álltak már a kurucok segítségére készen. A kalvinista lakosság menekül a császáriak elől. Császári csapatok készültsége. Külföldi hírek.

Prividie 26 Julij 1697.

Iam Rebellio Superioris Hungariae, favente Deo, per celeritatem tota propè in herba suffocata est, et magna illa consternatio à nobis amota, quà nunc hostes percelluntur. Postquam enim Rebelles iteratis cladibus à Milite Cesariano affecti fuissent, et deinde 18 Julij Princeps Vaudemont Generalis Cesareus³⁵ cum Germanicis et Hungaricis copijs Tokainum attigisset: mox eadem die Civitatem cepit. Rebellesque, qui magno numero ad Palatium Rakocianum se receperant, omnes ad unicum interfecit. Inde sequenti die post horam secundam matutinam Rebelles alij, ex arce Tokaiensi, relictis tantum duobus infantibus, sed magnà copià annone et provisionis bellice, per fluvium Tibiscum, qui aluit arcem, aufugerunt. Prefatus Princeps cognità hostium fugà statim Arcem occupavit, certasque copias militares premisit Patakinum versus (quia hoc unico fortalio adhuc potiebantur Rebelles, quod nuper fraudulenter cum Tokaino occupaverant) ad claudendum interim hoc fortalitium, impediendosque profugos Tokaino Rebelles, ne se co ad reliquias suas cohortes recipiant. Prevenerunt igitur Cesariani profugos Rebelles, eosque inter flumina Tibiscum et Bodrokom tam arcto passu strinxerunt, ut vix elabi possint. Princeps vero Vaudemont cum exercitu recta sub Patakinum perrexit. Unde in singulos dies expectamus audire eventum, ut capto hoc loco exterminatisque Rebellibus ibidem, forte iam conficiatur istud bellum, quod magnas calamitates attulisset, nisi tempestivè et opportuna celeritate cursus eidem fuisset interruptus. Siquidem iam duodecim millia peditum Turcarum Rebellibus subsidio futura Temesvarinum fuerant commendata, succursusque ex Tartaris et aliunde non modo promissus,

³⁴ Ez ellentétes ugyanazon piarista július 9-i jelentésével.

³⁵ L.: 6. melléklet, 4. jegyz.

sed etiam Tartari iam in itinere comprehensi.³⁶ Nunc autem malè sibi conscij, et Calviniste presertim in Hungaria Superiori magna consternatione percussis sunt, populusque ex Oppidis potissimum Calvinisticis Mad. Tallya, Tarczal, Szanto, alijsque locis relictis suis Domibus, et bonis, ad montes, et hinc inde profugit, ultionem pertimescens; quia magnus populus ad Rebelles confluxerat, ex quibus iam plurimi perierunt. Ad Kerestur quoque locum Calvinisticum totus populus excisus est, idque in pluribus locis seu pagis factum. Germani et Hungari Cesariani quemcumque armatum Hungarum circa partes superiores et Tibiscanas deprehendunt, si eum non noscant, statim spoliant, vulnerant et interficiunt. Iam plurimi occubuerunt, imo scribitur, ingentem trepidationem inter Calvinistas presertim adeo pronos ad perduellionem esse, ne excedantur, cum excisionis mine pluribus locis immineant.³⁷ In Transylvania vero Exercitus Cesareus ad omnem eventum stat paratus, numerans 16 Regimina; Generalis Comes Joannes Pálffy⁴ cum aliquot Regiminibus Superiorem Hungariam versus castra posuit, pro tegendis 'Montanis Civitatibus. Princeps Sabaudie Eugenius magnum exercitum circa Petervaradinum commendat. De Turcarum autem potentia nihil certi audimus; cum Magnus Soltanus adhuc Adrianopoli herens scribatur, dubius an 'contra Moschos, vel Hungariam sit profecturus; cuius conceptum electio Electoris Saxonici, Deo sint laudes, ante sui electionem in Regem Polonie uno circiter mense prius ad fidem Catholicam conversi Vienne, magnopere turbavit, adeoque 40 millia Tartarorum, qui Camenecum appropinquant, gratis successus sibi promiserint, et profectionem susceperint; sed res Christiana in Hungaria Deo auspice iam meliores sibi 'promittit progressus.

10. — 1697. augusztus 3. — Cimerin (?)

(Carlo Ruzini velencei követ jelentése, aki a felkelésről rendes időközökben híreket közölt. — Arch. di Stato Venezia: Disp. di Germania 178.) — A felkelés sikertelenségének okai.

...La speranza apunto, però mal misurata di questi servi d'impulso al movimento, che dopo principiato si trovò scoperto, se mancò la supposta elettione del Prencipe di Conty in Polonia, e non ancor unite alle Frontiere l'armi ottomane non poterono ò direttamente con gl'aiuti, ò indirettamente con gl'impegni della Campagna prestarvi l'opportuno soccorso.

11. — 1697. augusztus 3 és 20. — Konstantinápoly.

(Kémjelentés mellékelve a velencei követek bécsi jelentéseihez. — Arch. di Stato, Venezia; Disp. di Germania 178.) — Magyar követek jelentik a Portánál sikereiket, a török Thökölyt magyar

³⁶ E miatt a császári seregek Tokayék leverése után Temesvár felé vonják össze erejüket, több ezred Arad környékén állomásozik.

³⁷ Fontos e megjegyzés. A piarista író tárgyilagosságra való törekvésének jele.

³⁸ Pálffy hajdu-ezrede a zentai csatában vett részt. Az ezredet nemsokára feloszlatták. (v. *Wrede*, id. mű, II. 174.)

királynak nevezi és Magyarországba rendeli. Rossz előjelek. A francia követ a török táborból visszatér Konstantinápolyba.

Con tutto che instavano li Ribelli Ungari con le lettere, e cercavano il Tekeli, mai il Sultano volve acconsentire stimolato sfortunato, et infelice, come li scrissimo mesi fà, e come il Sultano si trattenne alcuni giorni in Soffia, colà li sono capitati all' hora gran avvisi dalli Rebelli in suo vantaggio, che si sono portati in persona Ungari detti Coruzzi al Gran Vesiro à Soffia con diverse lettere sottoscritte, e sigillate da molti portando alli Turchi queste nuove. Come in Polonia fu eletto, e dichiarato il Conti Francese Re di Polonia dando speranza al Sultano di gran acquisti, assicuravano con giuramento di trovarsi pronti con arme 30.000 Coruzzi per suo Servizio contra gl'Alemanì, e come hanno assalito armata manu Tokai, e Pattak, e che presto sentiranno cadere nel possesso delli Coruzzi molte Città e Fortezze, tanto con gran istanza hanno pregato, e cercato la comparsa del Tekeli con titolo di Re d'Ungaria. Subito il Gran Vesiro portò dal Sultano rappresentandoli li felici avvisi. Il Sultano, che quel giorno hebbe avvisi anco da Bihaz, come si sono valorosamente difessi assicurando il Sultano della conservazione di quel Castello, dicendo come sono venuti (215^v) più di 30.000 Alemanì e Croati, che gl'Alemanì hanno lasciato alcune milla soldati fuori delle mura, perche venivano alla scuoperta, e sentendo anco queste buone nuove dalli Coruzzi, diede ordine al Gran Vesiro che scriva presto al Tekeli, dicendo, ch' il Sultano lo comanda, e lo dichiara Ré d'Ungaria nominato nella sua lettera *Orta Maggiar Crali*, con mandarli alcune borse per spese di viaggio, e che subito dovesse venire, così hanno spedito Ciaussi colà sudetta spesa, e se bene il Tekeli si preparava di portarsi in Bruscia una giornata lontano di quà alle acque Sulfuree, che scaturiscono sotto il Monte Olimpo per la sua gotta, arrivati i Ciaussi l'hanno buttato in un Carro à guisa di un tronco non solo gottoso, ma si può dire Paralitico, mani, piedi, testa, e l'hanno condotto dal Sultano. Staremo à vedere gl'effetti della sua andata, e di quello andaremmo penetrando, daremmo parte. Quando volevano levare il Tekeli li cascò la beretta dalla sua testa, che li Ciaussi dissero, questo è un cattivo augurio. Onde il Tekeli partito di quà al Sultano all' armata.

Al contrario l'Ambasciadore di Francia da Soffia si licenziò dal Sultano, e dal Gran Vesiro, mostrando d'haver ricevuto lettere dal suo Re, che (214^r) lo comanda di ritornare alla sua Residenza d'Ambasciadore in Constantinopoli per affari delli Mercanti della sua Nazione, e così ha dovuto ritornare, con tutto, che fece spese immense, et era partito d'Adrianopoli col Sultano, e sempre faceva piantar il suo Padiglione vicino à quello del Gran Vesiro assicurando quest'Ambasciador christianissimo gran progressi contra li Christiani. Iddio Signore confonda questi due Nemici delli Christiani. Coll'armata Turca si fermò il gran Ingegniere Francese detto de Laurent, che fù mandato da Francia per servizio delli Turchi, che hora si spaccia per Marchese Flori et hora per Laurent, e questo si trova col Sultano, come gl'anni passati per insegnar gl'Infideli à far la Guerra contra li Chrisiani...